

uit het boek van Jan G. Crum *Wat bewoog U? Gesprekken met mannen en vrouwen uit het verzet*, uitgeverij Aspekt, apr 2007

*****

Gesprek met **Johan Martinus Snoek** (Johan)

Gorinchem, 1920

Manufacturier, vervolgens predikant (o.a. in Tiberias, Israël), staf lid van de Wereldraad van kerken.

Lid van PKN

10. De generaal en de joden

Johan Snoek beschouwt zichzelf als een bevoorrecht mens. Een man met een lang ‘verleden’, maar die met zijn 86 jaar voor honderd procent leeft in het heden. Liever richt hij zijn vizier op het hier en nu dan dat hij nostalgisch omkijkt naar wat voorbij is. *De goeie ouwe tijd* bestaat niet voor hem. Uiteraard beschouwt hij zijn verzetsverleden als een belangrijke episode uit zijn leven, ‘maar’, zegt hij nadrukkelijk, ‘de oorlogsperiode heeft voor mij niet meer betekend dan mijn tijd in Israël, mijn functie als staf lid van de Wereldraad in Genève of mijn werk als pastor van twee verpleeghuizen.’ In zijn memoires *Soms moet een mens kleur bekennen*ⁱ noemt hij laatstgenoemde periode zelfs de beste in zijn loopbaan als predikant. Een kwestie die Johan Snoek zeer ter harte gaat is de relatie Israël/Palestijnen. Al meer dan 20 jaar publiceert hij artikelen over dit brandende probleem en het liefst zou hij het tot hoofdonderwerp van ons gesprek hebben gemaakt. Mijn agenda was echter een andere, dus verlieten we de actualiteit om terug te gaan naar de bezettingsjaren en de tijd die eraan voorafging.

Crisisjaren

Johan Snoek werd in Gorinchem geboren, maar hij heeft er maar vijf jaar gewoond. Na het vroegtijdig overlijden van zijn vader verhuisde het gezin (moeder, Rie, Johan en Wim) naar Renkum, een dorp aan de Veluwezoom. Van de crisisjaren kan Snoek zich veel herinneren, mede dankzij het dagboek dat hij toen begon bij te houden. ‘Ik kan me vooral de armoede herinneren en de angst. Wij hadden een manufacturenwinkel. Onze grote zorg was dat we een keer failliet zouden gaan. De omzet ging omlaag, de papierfabriek ontsloeg mensen, overal stonden er huizen leeg en de mensen hadden geen geld om de huur te betalen. Winkeliers zoals wij waren bang dat we onze zaak zouden moeten sluiten, bij anderen bestond de angst dat ze hun baan zouden verliezen. Die angst zat er diep in en bepaalde in de bezettingstijd mede de houding van werknemers als politieagenten en spoorwegpersoneel. Waarom werkten velen mee aan de arrestatie en het vervoer van joodse landgenoten? Wie weigerde werd op staande voet ontslagen en verloor bovendien zijn recht op pensioen, en dat in een tijd waarin er nog geen AOW was. Nu is het moeilijk je in te denken hoezeer die dreiging toen de bestaanszekerheid onderuit haalde.’ Johan Snoek bezocht vanaf zijn twaalfde het christelijk lyceum in Arnhem. Het leren ging hem goed af. Helaas bleef de omzet van de zaak omlaag gaan en het inkomen van het gezin Snoek dus ook. Johan was met een goed rapport overgegaan naar de vierde klas van de HBS, toen hij te horen kreeg dat hij van school af moest. Van hem werd verwacht dat hij zo spoedig mogelijk de taken van zijn moeder in de zaak zou verlichten. Dat kon natuurlijk pas nadat hij als winkelbediende elders de fijne kneepjes van het vak van manufacturier had geleerd. In 1938 kon hij thuis beginnen.

De jaren dertig waren in materieel opzicht dus moeilijk. Hoe was het geestelijk klimaat? ‘De hele maatschappij was verzuuld. Wij hoorden bij de gereformeerde zuil. Alles was georganiseerd naar richting en levensbeschouwing. School met de bijbel, knapenvereniging, jongelingsvereniging, anti-revolutionaire kiesvereniging enz. Dat netwerk is ons later in het verzet van pas gekomen. Via de jongelingsvereniging kende je bijvoorbeeld leeftijdgenoten, niet alleen in je eigen dorp maar ook in andere plaatsen in de omgeving. Van hen wist je dat ze betrouwbaar waren. Ze zouden misschien niet actief aan het verzet deelnemen, maar je wist dat ze je nooit zouden verraden. De zuil betekende veiligheid, ons kent ons. Er is dus wel iets goeds te vertellen over die tijd.’

Voor de politieke lijn van de toenmalige AR-voorman Colijn heeft Johan Snoek niet veel goede woorden over. ‘Zijn koers was rechts-liberaal, achteraf durf ik die asociaal te noemen. Ik had het gevoel: de leer klopt niet met het leven. En dat leven was gewoon saai. Al is er ook wel wat goeds te zeggen. Als lid van de gereformeerde zuil las je natuurlijk een christelijke krant (*De Standaard*), een christelijk weekblad (*De Spiegel*) en een christelijk maandblad (*Op de Uitkijk*). We kregen tot op zekere hoogte redelijke voorlichting. We werden bijvoorbeeld geïnformeerd over de *Bekennende Kirche* in Duitsland en over dominee Niemöllerⁱⁱ. De gereformeerde kerk was in die tijd erg naar binnen gericht. De theologen waren bezig met dogmatische strijdpunten, die op de spits gedreven werden. In 1944 werd professor Schilder uit de gereformeerde kerk gezet vanwege een leergeschil waarvan je je afvroeg “waar gaat dit over?” Ik kan me niet herinneren of er in de gereformeerde kerk veel aandacht besteed werd aan de opkomst van het nationaal-socialisme. In de hervormde kerk gebeurde dat zeker. Buskes speelde hier een belangrijke rol.’

Johan Snoek kan zich het moment van zijn eigen politieke bewustwording op een bepaald punt nog goed voor de geest halen. ‘Dat was in 1935, 36. Ik was toen een jongen van vijftien, zestien jaar. Er was een vergadering van de anti-revolutionaire kiesvereniging. Die vond plaats in de gereformeerde kerk, want zo ging dat. Het was verkiezingstijd. Mr. Bijleveld, een AR-voorman in die tijd, had de aanwezigen toegesproken. Na de pauze was er discussie. De vader van een vriendje van mij, die als arbeider op de papierfabriek van Van Gelder werkte, stond op om een vraag te stellen: “Ik werk op de fabriek samen met socialisten en zij zeggen dat wij Nederlands-Indië gestolen hebben. En wat zegt u?” Het antwoord dat Bijleveld gaf herinner ik me niet meer, maar ik heb de vraag onthouden. Die heeft me aan het denken gezet en heeft me niet meer losgelaten. Na de oorlog heeft me dat geholpen om de gebeurtenissen in Nederlands-Indië eerder te doorzien en te begrijpen.’

Snoek vertelt dat ze thuis in het begin van de jaren dertig niet anti-Duits waren. Integendeel, de sympathie lag aanvankelijk bij het Duitse volk, dat economisch zwaar gebukt ging onder de onrechtvaardige voorwaarden van het Verdrag van Versailles (1919). Nadat Hitler aan de macht gekomen was en toen duidelijk werd wat zijn partij voorstond, veranderde die gezindheid in haar tegendeel. ‘In mijn familie was er een oom die sympathie koesterde voor de NSB. Hij was gevoelig voor het gedachtegoed van die beweging. Op de verjaardag van mijn opa kwam, zoals gebruikelijk, de familie bij elkaar. Bij die gelegenheid zette die oom uiteen wat hij goed vond aan de NSB. Toen stond de oudste broer op en heeft hem als een soort aartsvader toegesproken. Dat heeft op iedereen grote indruk gemaakt en zorgde ervoor dat die ene oom weer in het rechte spoor kwam.’

In de familie was er dus duidelijk politieke belangstelling, ook al werd het denken erover sterk bepaald door de eigen zuil. Wist men toen eigenlijk al van de jodenvervolging in Duitsland? Snoek: ‘Ja, vanaf 1938. Dat konden wij weten dankzij de informatie uit de pers, maar ook doordat Duitse joden de Nederlandse grens over kwamen om hun toevlucht in ons land te zoeken. Colijn heeft opdracht gegeven om deze vluchtelingen de Duitse grens weer over te zetten. Daar hebben Nederlandse marechaussees aan meegewerkt. We hadden toen een terughoudend toelatingsbeleid en het is nu onder minister Verdonk niet anders.’

Verzet: motieven

In hoofdstuk 12 van zijn boek *Soms moet een mens kleur bekennen* gaat Johan Snoek in op de vraag waarom men in de Tweede Wereldoorlog verzet pleegde. Belangrijk is, zegt hij, gelijkgezinden in je eigen omgeving te hebben. Mensen die hetzelfde denken en voelen en elkaar inspireren. Dat was in Johans situatie het geval. Zijn zus Rie bijvoorbeeld zette haar beide broers aan tot actief verzet. In de wijdere familiekring (de familie Snoek was van moederszijde gelieerd aan de familie De Nooij) was er sprake van grote politieke betrokkenheid, ‘waarin het verzet een gunstige voedingsbodem vond.’ In een dergelijke familie was het volgens Snoek ondenkbaar dat je voor de andere kant koos. Je moest meedoen, anders zou je niet meer meetellen. Die familie om je heen gaf je ook een zeker gevoel van veiligheid. Je kon er altijd terecht. Later kwam er daarnaast de grote ‘familie’ van de LO en LKP. Snoek wijst nog op een ander aspect: de eigengereidheid die veel gereformeerden aankleefde. ‘Gereformeerden konden soms verschrikkelijk vervelende mensen zijn voor anderen, maar in het verzet was die eigengereidheid een prima eigenschap. Want ze zeiden: “We zullen ons toch niet door die rotmoffen laten gelijkschakelen? Kom nou!” De Britse generaal Hackett (die later in het gesprek nog aan de orde zal komen) zei ooit tegen Johan Snoek: “Ik begrijp in welke hoek jullie zitten. We hebben dat soort protestanten in Schotland ook. Het zijn trouwe vrienden en geduchte vijanden!”

Natuurlijk werd het verzet ook gezien als een strijd tegen onrecht en onderdrukking. Naarmate die onderdrukking grimmiger werd, groeide bij veel mensen de behoefte om zich teweer te stellen en in het verzet te gaan. Over zijn eigen motieven is Johan Snoek heel eerlijk: ‘Het diepste motief bij mij was dat ik me anders geschaamd zou hebben voor mezelf. Het was geen vroomheid, het was een bescherming van je zelfrespect. Overigens, ik koos niet voor het verzet, het kwam op mijn weg en ik rolde er vanzelf in. Bij veel verzetsmensen ging het net zo: je nam niet een welbewust besluit, maar het proces verliep via kleine stapjes totdat je er met huid en haar in zat. Wat mij en anderen geïnspireerd en gestimuleerd heeft, was het luisteren naar radio Oranje. Vooral de toespraken van koningin Wilhelmina waren belangrijk voor ons.’

Waren er nog andere motieven die een rol hebben gespeeld? Snoek: ‘Er zijn mensen die hebben beweerd dat het verzet tegen de Duitsers werd gepleegd door avonturiers. Ik geef toe dat wat wij in het begin deden wel iets wegheeft van kwajongensstreken.. Maar het is onjuist het verzet te reduceren tot zucht naar avontuur. Je zou toch niet keer op keer je leven op het spel zetten als je alleen maar uit was op avontuur? Zoveel onrecht, je moest gewoon wat doen!’

Verzet: speldenprikken

De eerste verzetsdaden van Johan Snoek en zijn broer Wim noemt hij zelf *speldenprikken*. ‘Het ging meestal om vrij naïeve pogingen en misschien was het belangrijkste resultaat ervan dat ze bijdroegen dat we de moed niet verloren. Voor de bezettende macht waren het niet meer dan speldenprikken, of nog minder dan dat.’ⁱⁱⁱ Hier volgen drie voorbeelden:

Op 31 augustus 1941 (de verjaardag van koningin Wilhelmina) schreven Johan en Wim

Snoek met oranje menie in grote letters de tekst *Wij Willen Wilhelmina Weer* op het wegdek van een van de lanen van hun dorp.

De Duitsers waren begonnen met de aanleg van de snelweg Arnhem-Utrecht, tegenwoordig de A12, toen spottend het *hazenpad* genoemd. Het voor de aanleg van deze weg benodigde hout lag opgeslagen bij de Rijn. De gebroeders Snoek staken najaar 1941 deze enorme voorraad hout met behulp van petroleum in brand. Het vuur werd door de uitgerukte brandweer geblust.

Begin 1943 hadden de Duitsers drie bronzen klokken uit de kerktoren van de Hervormde kerk van Renkum getakeld. Ze stonden naast de kerk klaar voor transport naar Duitsland om daar ten behoeve van de oorlogsindustrie te worden verwerkt. Dit keer was ook zus Rie er direct bij betrokken. Samen slaagden broers en zus erin de kleinste klok (de enige die te tillen was) ongezien naar een magazijn tegenover hun zaak te brengen. De opschudding in Renkum was groot. Er ging het gerucht dat de Duitsers bij wijze van represaille gijzelaars zouden nemen. De geschrokken bevolking deed via een aanplakbiljet een dringend beroep op de 'klokkendieven' hun daad ongedaan te maken. Onder druk gezet kwamen de 'dieven' aan deze wens tegemoet.

Verzet: de LO

Johan en Wim Snoek werden door hun oom Ko de Nooij uitgenodigd bij hem op theevisite te komen. Die 'visite' vond plaats op 26 mei 1943. Het bleek een bijeenkomst te zijn van ongeveer 15 mannen, waarbij ook de stichter van de LO, dominee Frits Slomp, aanwezig was. Johan en Wim Snoek kregen de taak een afdeling van de LO op te zetten in hun woonplaats Renkum. Zo begon voor de twee broers een 'professionelere' vorm van verzet. Hulp aan onderduikers was in heel Nederland dringend nodig. In Renkum was dat niet anders. Maar Wim moest al spoedig zelf onderduiken en vertrok naar Zuid-Holland, waar hij districtsleider van de LO in de Alblasserwaard werd, totdat hij (najaar 1943) door verraad in handen van de Duitsers viel. Bij het opbouwen van het netwerk van medewerkers maakte Johan Snoek dankbaar gebruik van zijn contacten in eigen 'zuil' en kennissenkring. Hij vond contactpersonen bij de plaatselijke politie, op het gemeentehuis en op het distributiebureau. Voor het groeiend aantal onderduikers moest hij, met behulp van medewerkers, betrouwbare schuiladressen vinden. Wat hij overigens probeerde te vermijden was dat zijn netwerk eenzijdig uit gereformeerde geloofsgenoten bestond. Dankzij zijn contact met de plaatselijke kapelaan traden ook katholieken toe. In de zomer van 1943 deed dominee Smeenk zijn intrede in de gereformeerde kerk van Renkum/Heelsum. Deze moedige predikant wist zijn gemeenteleden met woord en daad te inspireren en aan te zetten tot verzet, in het bijzonder tot hulp aan joodse onderduikers. Johan Snoek: 'Ds. Smeenk beseftte als geen ander hoe erg het was wat er met de joden gebeurde. Ik weet niet hoe het bij jou is, maar als ik in de krant over Darfur lees, dan lees ik erover heen, want ik kan er niets mee. Vanuit die machteloosheid schuif je het dan maar van je af. Dat is niet goed, maar anders kan je niet leven. De mensen hadden dat in de oorlog ook, hè. Trouwens, wanneer wist je eigenlijk hoe erg het was? Je wist het veel later dan wel gezegd wordt, want je liet het niet echt tot je doordringen. Dat was bij mij ook zo.'

Smeenk zei een keer tegen mij: "Jij doet verkeerd, je zou prioriteit moeten geven aan het helpen van joden." Daar had hij gelijk in. Achteraf gezien was hij het geweten van menigeen, ook van mij. Hijzelf handelde volgens het principe "joden eerst". Eens had ik op een bepaald adres twee onderduikers ondergebracht. Die vertrokken op zekere dag. Toen ik op het bewuste adres kwam, bleek dat hij er intussen twee joden had geplaatst. Dus ik zei: "Dat kunt u niet doen. U pikt twee

plaatsen van mij af.” Waarop hij zei: “Dat kan ik wel doen. Hun lot is veel erger dan dat van ‘gewone’ onderduikers! Als ik de kans krijg, doe ik het weer!”

‘Dominee Smeenk was een groot afnemer van bonkaarten. Ik verzorgde die voor hem.. Op een goede dag wilde hij zijn tientallen adressen een extra bonkaart geven. Wel begrijpelijk vanuit zijn standpunt gezien. Er was te weinig voedsel en hij wilde door een extra bonkaart te geven het aantrekkelijker maken joden in huis te nemen. Daar was ik op tegen. Ik vond dat je heel zuinig met die kaarten moest omgaan. Het kraken van distributiekantoren was een levensgevaarlijke onderneming. Verzetsmensen stelden daarvoor hun leven in de waagschaal. Mijn standpunt was: iedereen krijgt één bonkaart. Is dat te weinig, dan moet je bijvoeding geven. Om daar aan te komen probeerde ik bijvoorbeeld van een boer in Renkum een zak rogge te krijgen voor mijn onderduikers. Bijvoeding akkoord, maar geen extra bonkaarten. Als je daaraan begint, is het einde zoek. Dan ligt corruptie op de loer. Smeenk zei: “Als ik ze niet van jou krijg, krijg ik ze wel van iemand anders.”

Johan Snoek denkt nog steeds dat zijn zienswijze de juiste was, ‘maar’, zegt hij, ‘wat Smeenk goed zag, was de ernst van de situatie waarin de joden toen verkeerden en hoe dringend hulp aan hen geboden was. Hun lot was immers onvergelijklijk veel erger dan dat van niet-joodse onderduikers. Achteraf gezien had ik me moeten concentreren op de hulp aan joden. De deportatie van joden begon in Nederland in 1942, een jaar voordat de LO werd opgericht. Wij hadden in Renkum, besef ik nu, een organisatie moeten opzetten die ten doel had de drie joodse gezinnen die er in ons dorp waren te helpen en te beschermen.’ Ter illustratie vertelt Snoek het tragische lot van de dames Cohen. Op 29 april 1943 pleegden zij zelfmoord omdat ze geen andere uitweg meer zagen. Zij waren ondergedoken bij een Renkumse familie, maar toen de oorlog langer bleek te duren dan verwacht, verzocht men hen te vertrekken. Dat deden ze. Pogingen om bij andere families onderdak te vinden bleven zonder resultaat. Iedereen weigerde. Uit pure wanhoop zijn de twee vrouwen naar de Rijn gelopen om zich vervolgens, met een lint aan elkaar vastgebonden, in de rivier te gooien. Snoek: ‘Als de dames Cohen bij ons hadden aangebeld, zouden we ze niet hebben weggestuurd. Maar dat wisten ze niet, en ze zagen geen andere uitweg meer.’^{iv}

Generaal Hackett

Op 17 september 1944 vond in de omgeving van Renkum de landing plaats van de 1st British Airborne Division. De Britse *Airbornes* hadden, in het kader van de operatie *Market Garden*, de opdracht in ijltempo naar de Arnhemse Rijnbrug op te marcheren, die bij verrassing te nemen en een bruggenhoofd te vormen totdat de geallieerde troepen vanuit het zuiden hen zouden ontzetten. Dit onderdeel van *Market Garden* is de geschiedenis in gegaan als *de Slag om Arnhem*. Een slag die door de dapper strijdende Britten verloren werd.

Voor de zes dorpen die samen de gemeente Renkum vormen, had deze strijd een bittere nasleep. Op 1 oktober 1944 vaardigden de Duitsers een evacuatiebevel uit. De bevolking moest vertrekken met achterlating van have en goed. Het gezin Snoek (op Wim na, die in Duitse gevangenschap verkeerde) vond onderdak in Ede, bij de drie ongehuwde dames De Nooij. Zij waren zusters van mevrouw M. Snoek–de Nooij, de moeder van Johan Snoek. Op het adres Torenstraat 5 woonden plotseling niet drie mensen, maar zes. En er kwam een goede week later nog een zevende persoon bij: brigade-generaal John Hackett. Deze hoge Britse militair was tijdens de *Slag om Arnhem* ernstig gewond geraakt. Overgebracht naar het Sint Elisabeths Gasthuis in Arnhem (dat inmiddels weer in Duitse handen was) werd hij na een succesvolle chirurgische ingreep door het Nederlandse verzet uit het ziekenhuis ‘ontvoerd’ en per auto naar

Ede gebracht. De drie tantes van Johan durfden het aan deze bijzondere gast in hun huis op te nemen. Hackett zat van oktober 1944 tot eind januari 1945 op dit adres ondergedoken. Dat het huisvesten en verbergen van een Britse generaal grote risico's inhield voor alle betrokkenen zal duidelijk zijn. De tantes van Johan Snoek waren echter onverschrokken vrouwen. Snoek: 'Mijn tantes wilden graag wat doen voor de goede zaak en bovendien vonden ze het fijn voor mij, want ik kon me sinds de evacuatie uit Renkum nauwelijks meer nuttig maken in het verzetswerk. Dat ging nu veranderen ...'

In zijn boek *Soms moet een mens kleur bekennen* wijdt Johan Snoek slechts een paar regels aan de vier maanden die hij samen met Hackett onder één dak doorbracht. Hackett echter spendeert er een heel boek aan. De titel *I was a stranger* is een verwijzing naar Mattheus 25:35.^v In het boek dat hij 35 jaar na zijn benarde avontuur zou publiceren geeft Hackett uiting aan zijn dankbaarheid en bewondering voor de moed, toewijding en hartelijkheid van de zes mensen die hem in die voor hem moeilijke periode in Ede met zorg hebben omringd.^{vi}

De lichamelijke toestand van Hackett liet aanvankelijk nog veel te wensen over, maar mede dankzij de goede verpleging door Rie Snoek verbeterde die. Het Nederlandse verzet, in samenwerking met Britse geheime agenten, smeedde plannen om de generaal naar het bevrijde zuiden te laten ontsnappen. Vanzelfsprekend werd gedacht aan de kortste route: die over de Rijn en de Waal. De uitvoering bleek telkens moeilijker dan verwacht en vanwege de toegenomen Duitse waakzaamheid en de talrijke controles zelfs onmogelijk.

Uiteindelijk kwam Johan Snoek met een door hem bedacht ontsnappingsplan. Met behulp van zijn familie en relaties in zijn geboorteplaats Gorinchem legde hij contact met het verzet in dat gebied. Zijn verkenning in de omgeving bracht hem tot de conclusie dat er reële mogelijkheden waren om Hackett via Sliedrecht en de Biesbosch naar bevrijd gebied te brengen. Bij thuiskomst in Ede legde hij zijn plan aan Hackett voor. Deze had onmiddellijk vertrouwen in het plan en stemde ermee in. De tocht naar Sliedrecht zou per fiets worden gemaakt. Overdag, in burgerkleden, ongewapend en voorzien van een persoonsbewijs. Op 30 januari 1945 vertrokken de twee mannen uit Ede. Op 5 februari bereikten ze (via Scherpenzeel, Maarn, Utrecht, Schoonhoven en Groot Ammers) Sliedrecht. Daar namen Johan Snoek en generaal Hackett afscheid van elkaar. Op 7 februari zond de BBC de volgende boodschap uit: *the grey goose has gone*. Hackett was heelhuids terug in zijn vaderland.

Voldoening

Vanzelfsprekend voelt Johan Snoek voldoening over zijn rol in het verzet, ook al is hij in staat daarbij kritische kanttekeningen te plaatsen. Voldaan is hij o.a. over wat hij voor Hackett heeft kunnen doen en hetzelfde gevoel heeft hij als hij terugdenkt aan de reactie van de generaal op zijn ontsnappingsplan..

Onderscheidingen heeft hij voor zijn werk in het verzet niet ontvangen. Die heeft hij ook niet nagestreefd. Na de oorlog is de familie Snoek teruggekeerd naar het verwoeste Renkum. Van hun zaak restte nog slechts een puinhoop. Er was letterlijk werk aan de winkel. Voor terugkijken was geen tijd. Hackett heeft hij na de oorlog nog vele malen ontmoet. Snoek: 'Toen Hackett in september 1994 voor de 50^e herdenking van de *Slag om Arnhem* in Oosterbeek was, heeft hij bij Hartenstein ^{vii} een monument onthuld. De tekst ^{viii} op de steen bedankt alle burgers van de provincie Gelderland die op enigerlei wijze de mannen van de 1ste Britse Airborne Divisie hebben geholpen. Deze woorden verwijzen dus ook naar mijn familie en mij.'

Na de oorlog heeft Johan Snoek een korte periode van diepe teleurstelling gekend. 'We hadden in de oorlog een 'foute' burgemeester. Die had na de bevrijding niet mogen terugkomen. Ik was

secretaris van de zuiveringscommissie. Ik zag het gebeuren, de burgemeester kwam terug. Ik heb het niet kunnen tegenhouden. Ik ben er bijna overspannen van geworden. Toen heb ik afstand genomen en heb mijn baantje in die commissie opgegeven. Wat ik die burgemeester verweet? Dat hij joden liet ophalen. En dat hij als er joden werden opgehaald als hoofd van de politie een paar dagen verlof nam en anderen de kastanjes uit het vuur liet halen.'

Herdenken

Op een steenworp afstand van het flatgebouw waarin Johan Snoek woont, staat een monument ter herinnering aan tien verzetsstrijders die daar zijn doodgeschoten. De herdenkingen die er jaarlijks plaatsvinden, worden door Snoek altijd bijgewoond. 'Herdenken is zinvol. Als ik daar sta, denk ik ook aan mijn vrienden die in de oorlog zijn omgekomen. Waar ik bezwaar tegen maak, is dat tegenwoordig alles op een hoop wordt gegooid. Op 4-mei moet je je beperken tot het herdenken van hen die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen. De jongens die in Indonesië zijn gesneuveld moet je ook gedenken, maar je moet wel beseffen dat ze gevallen zijn als slachtoffer van de verkeerde politiek van de toenmalige Nederlandse regering. Het is in mijn ogen onjuist oorlogen, slachtoffers en herdenkingen met elkaar te vermengen.'

Ik vraag Johan Snoek wat je jonge mensen bij zo'n herdenking mee kunt geven. 'Dat is een donders moeilijke vraag. Het beste wat ik kan zeggen is dat je jonge mensen ervan doordringt dat de problematiek van 'goed' en 'fout' telkens weer anders is. Ieder mens staat in zijn leven voor de uitdaging door de schijn van de dingen heen te zien. Dat is voor jou en voor mij vandaag de dag nog even moeilijk als in 1945 toen onze jongemannen (ook oud-verzetsstrijders) naar Nederlands-Indië gingen om de bevolking daar te bevrijden. Ze waren misleid. Vandaag zijn er andere problemen, bijvoorbeeld dat van de asielzoekers. De frontlijn ligt altijd weer anders. De uitdaging is om te zien waar die ligt. Er is geen rechte lijn. Ikzelf reken het me aan dat ik het onrecht dat de Palestijnen is aangedaan indertijd niet heb gezien. Terwijl ik toch in Israël heb gewoond, ik had het dus kunnen zien ...'

Het Duitse volk

Hoe staat Johan Snoek tegenover het Duitse volk?

'Steeds vriendelijker, mede onder invloed van mijn broer. Die had in 1945, nadat hij teruggekomen was uit Duitse gevangenschap, al een milde houding. Een jaar of tien geleden heb ik met hem een tocht gemaakt langs de plaatsen in Duitsland waar hij gevangen heeft gezeten en waar hij geholpen is door Duitse mensen. Ik heb al die verhalen van hem aangehoord en aan het eind zei hij: "Begrijp je nou dat ik geen hekel aan de Duitsers heb?" Ik zei: "Ik begrijp het." "Maar waarom begreep je het 50 jaar geleden niet toen ik hetzelfde tegen je heb gezegd?" Mijn reactie: "Omdat ik er toen nog niet aan toe was."

'Persoonlijke contacten zijn belangrijk. Ik kende alleen maar 'foute' Duitsers. Natuurlijk had ik van Bonhoeffer en Niemöller gehoord, maar dat was abstract. Ik had te weinig begrip voor hoe de situatie in nazi-Duitsland is geweest. De joden hebben een mooie spreuk: "Veroordeel niemand voordat je in zijn situatie bent geweest." Deze wijsheid kun je in veel situaties laten gelden.' Heeft Johan Snoek na de oorlog Duitsers ontmoet die hem tot andere gedachten over Duitsland hebben gebracht? 'Dat waren er twee. De eerste was Christopher von Wachter, broeder van Taizé en stafid bij de Wereldraad. Die zei: "Ik heb het Duitse leger gediend als verbindingssoldaat en ik was absoluut tegen Hitler! Ik vond het een ramp." De andere heette Helmut Weber, een Duitse dominee. Ik zat met hem in de trein op weg naar een conferentie en ik vroeg hem: "Hebben jullie

het niet geweten van de joden, van de Shoa, van Auschwitz?” Zijn antwoord: “We hebben het niet geweten en dat is onze schuld, want we hadden het kunnen weten. Ik had het moeten weten!” ‘Het past ons Nederlanders niet om in zelfingenomenheid op Duitsers neer te zien. Ik vind dat we er nu aan toe zijn om hun kant van de zaak te horen, want er is niet alleen Hitler. Ze horen er nu bij. Wat mij betreft mogen er Duitsers bij herdenkingen aanwezig zijn.’

Ontwikkeling

Johan Snoek ging in 1949 naar Amsterdam om aan de Vrije Universiteit theologie te gaan studeren. Hij diende diverse gemeentes, was elf jaar predikant in Tiberias en vijf jaar staflid bij de Wereldraad van Kerken; tenslotte werkte hij als pastor in twee Rotterdamse verpleeghuizen. Ik vraag hem of hij vindt dat hij veranderd is in zijn denken. ‘Ja, enorm! Je leeft in een totaal andere sfeer die veel opener is naar buiten, zonder dat benauwde van het gereformeerddom van weleer. Tot mijn vrienden reken ik nu ook mensen buiten mijn eigen kring en ik heb ook onkerkelijke vrienden. Dat was vroeger ondenkbaar. Vroeger was het geloof een huis waarin je woonde en nu is het een trektocht waarop je mensen tegenkomt. Je gaat ergens heen, maar je weet niet hoe de weg zal gaan. Ik ben vrij orthodox gebleven, maar in wezen interesseren me dogma’s weinig. Ik lees de bijbel op een andere manier dan vroeger. Mijn geloof is erop vooruitgegaan.’

Is er ook ontwikkeling wat zijn maatschappijvisie betreft? ‘Ja, ik ben kritischer geworden, linkser, maar niet dogmatisch links. Ieder jaar moet ik weer bij mezelf te rade gaan op welke partij ik zou willen stemmen. Vroeger was ik AR, dat was gewoon, het werd van je verwacht. Ik ben niet pessimistisch over de toekomst van Nederland. De jeugd van nu heeft weer heel andere mogelijkheden dan wij in onze tijd. Er zijn ook gevaren en verleidingen. Maar ik kom, in en buiten de kerk, iedere keer weer gave mensenkinderen tegen, met wie ik me verwant voel.’

Voetnoten (uit het boek) die bij dit hoofdstuk horen

²⁷ Johan M. Snoek, *Soms moet een mens kleur bekennen, Een terugblik op 70 jaar*, J.H.Kok, Kampen 1992

²⁸ De *Bekennende Kirche* werd gevormd door een oppositiebeweging binnen de Duitse Evangelische Kerk. Zij verzette zich tegen de vorming van een rijkskerk door Hitler en concentreerde haar verzet in de door 2000 predikanten ondertekende verklaring van 27 september 1933 tegen de Ariër-paragraaf. De predikant Martin Niemöller speelde een belangrijke rol in de *Bekennende Kirche*.

²⁹ *Soms moet een mens kleur bekennen* p.51.

³⁰ Zie Ds J.M. Snoek, *De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945*, Kok Kampen 1990.

In dit goed gedocumenteerde boek toont Johan Snoek aan dat het onbillijk zou zijn de Nederlandse kerken te verwijten niet voor de joden te zijn opgekomen. Dat hebben ze wel gedaan, maar op bepaalde momenten hebben ze het er in de strijd voor de joden ook bij laten zitten. Zijn conclusie luidt: ‘Geen verheerlijking van het kerkelijk verzet dus. Men kan er geen *witboek* over schrijven. Evenmin een *zwartboek* trouwens.’

³¹ ‘Want ik had honger en jullie gaven mij te eten, ik had dorst en jullie gaven mij te drinken. Ik was een vreemdeling en jullie namen mij op.’

³² p. 185 van de Engelse versie van bovengenoemd boek: ‘I had often seen bravery in battle. I now also knew the unconquerable strength of the gentle.’

³³ Tijdens de *Slag om Arnhem* het hoofdkwartier van de 1st British Airborne Division. In het gebouw is nu het Airborne Museum gevestigd.

³⁴ Een fragment van de Engelse tekst: ‘This stone marks our admiration for your great courage remembering especially the women who tended our wounded. In the long winter that followed your families risked death by hiding Allied soldiers and airmen while members of the Resistance helped many to safety.’

---

¹ Johan M. Snoek, *Soms moet een mens kleur bekennen, Een terugblik op 70 jaar*, J.H.Kok, Kampen 1992

ⁱⁱ De *Bekennende Kirche* werd gevormd door een oppositiebeweging binnen de Duitse Evangelische Kerk. Zij verzette zich tegen de vorming van een rijkskerk door Hitler en concentreerde haar verzet in de door 2000 predikanten ondertekende verklaring van 27 september 1933 tegen de Ariër-paragraaf. De predikant Martin Niemöller speelde een belangrijke rol in de *Bekennende Kirche*.

ⁱⁱⁱ *Soms moet een mens kleur bekennen* p.51.

^{iv} Zie Ds J.M. Snoek, *De Nederlandse kerken en de joden 1940-1945*, Kok Kampen 1990.

In dit goed gedocumenteerde boek toont Johan Snoek aan dat het onbillijk zou zijn de Nederlandse kerken te verwijten niet voor de joden te zijn opgekomen. Dat hebben ze wel gedaan, maar op bepaalde momenten hebben ze het er in de strijd voor de joden ook bij laten zitten. Zijn conclusie luidt: 'Geen verheerlijking van het kerkelijk verzet dus. Men kan er geen *witboek* over schrijven. Evenmin een *zwartboek* trouwens.'

^v 'Want ik had honger en jullie gaven mij te eten, ik had dorst en jullie gaven mij te drinken. Ik was een vreemdeling en jullie namen mij op.'

^{vi} p. 185 van de Engelse versie van bovengenoemd boek: 'I had often seen bravery in battle. I now also knew the unconquerable strength of the gentle.'

^{vii} Tijdens de *Slag om Arnhem* het hoofdkwartier van de 1st British Airborne Division. In het gebouw is nu het Airborne Museum gevestigd.

^{viii} Een fragment van de Engelse tekst: 'This stone marks our admiration for your great courage remembering especially the women who tended our wounded. In the long winter that followed your families risked death by hiding Allied soldiers and airmen while members of the Resistance helped many to safety.'